

THEOLOGIA PRACTICA

Vörös Éva*

Kolozsvár

„Miután megvénültem,
lehet-e gyönyörűségem?” (1Móz 18,12)

Mai egyházi öregotthonok világa –
szociális otthonokká lett diakóniai intézmények? **

Bevezetés

Napjainkban hatalmas igény van az idősek öregotthoni elhelyezésére. Az üzleti világ is felfedezte ezt a területet. Sorra nyílnak az öregotthonok. Ebben a konjunktúrában az egyháziak még mindig előnyben vannak, mert hírnevük még tartja magát. Lehetnének ezek az intézmények a *hegyen épített város* (Mt 5,14). De vajon be tudják-e tölteni ezt a küldetést? Kevesen tudnak arról a drámai tradíciószakadásról, amelyet a visszahozhatatlanul szétrombolt diakonisszavilág feledésbe merült ápolási kultúrája jelentett, ahol egyszerre volt jelen a szent hármasság: az élet-, a munka- és az istentiszteleti közösség. (Különös módon a koronavírus – kis túlzással – mint afféle kívülről befelé ható kegyelem egy időre létrehozta ezt a feltételt, mert a munkatársaknak be kellett költözniük az intézetbe. Volt, ahol ez a szoros élet- és munkaközösség áldássá vált, mert még jobban megismerték egymást, de a kényszerű összezártság – az Ige fegyelme nélkül – durva összeütközéseket is okozhatott.)

Az egyházi öregotthonok nyilván igyekeznek működtetni a spiritualitás minimális szintjeit. De kikkel is? Többszörre vallásos szocializáltsággal nem rendelke-

* Vörös Éva (Budapest, 1955) 1980-ban fejezte be teológiai tanulmányait Budapesten. Mentálhigiénés szakemberré Debrecenben lett (1996), vallásánári diplomát a Károli Gáspár Református Egyetemen szerzett (1999). Külföldi tanulmányokat Cambridgeben, Wales-ben (1983–1984), Chicagóban (1992), Tübingenben (2010–2012) és Heidelbergben (2013) folytatott. Dolgozott diakóniai intézményekben és végzett lelkészi szolgálatot Budapesten, Pomázon és Biharban. Tanított gimnáziumban (Debrecen) és a Súlyok István Főiskolán (Nagyvárad, 1996–2001) és egyetemen (Testnevelési Egyetem Mentálhigiéné Tanszék, Budapest, 1999–2001). Közben rendszeresen publikált. Három önálló kötete jelent meg. 2020-tól a kolozsvári Főbé Diakóniai Otthon lelkésze.

** A tanulmányban felsorolt példák a szerző azon tapasztalatait tükrözik, amelyeket az elmúlt negyven évben szerzett a debreceni, budapesti, tübingeni, heidelbergi és kolozsvári intézményes diakóniai otthonok világában.

ző munkatársakkal. Ez olykor olyannak tűnik, mintha hallásérültekkel akarna valaki zenekart alapítani. Mivel ez a terület állandóan a rosszul fizetett szakmák közé tartozik, olykor „jobb híján” választják ezt a foglalkozást. Szegény ember pedig vízzel főz. Az egyházi otthonok is kénytelenek azokat alkalmazni, akiket éppen kapnak, mert az alapellátást működtetni kell.

Erdélyben az segít valamelyest a helyzeten, hogy létezik egyházi keretekben működő diakónusképzés, de a sok egészségügyi és egyéb tantárgy tengerében elvesznek azok, amelyek a lelkiséget formálják, meg aztán iskolapadban igazából nem is lehet szert tenni ilyesmire. Kellenének a szakmai és spirituális minták. Magyarországon pedig Nagykőrösön folyik diakónusképzés, de csak főiskolai szinten.

Spirituális minimum

A szolgálat lelkiségének előfeltétele az Istennel ápolt kapcsolat. Viszont napjainkban nagyon kevés olyan szószék van, ahol a hiten túl diakóniai alapokra helyezik a cselekedetet, és szóba hozzák az intézményes diakóniát. Ha létezik is olyan gyülekezet, amely diakóniai otthont működtet, az nem úgy jelenik meg, mint a hívők terepgyakorlatának színhelye, nem úgy, mint „Isten háztartása”, „Isten műhelye”, ahol a szószéki prédikáció szerves folytatása történhet, hanem elkülönült zárt intézményként. Pedig „másként hiszi a Krisztust, aki megfordul az otthonokban” – vallotta Juhász Zsófia, és ez nem veszít érvényességéből.¹ (Akkor sem, ha azóta az állam erősen leszabályozta az önkéntes munka kereteit.)

Keresztyénségünk egyik kulcsszava a participáció, a „részvételi” részvétel. Isten nem hagyta magára a világot, hanem Lelke által megosztja magát vele, „történik” benne. De erről szól az inkarnáció csodája is: Isten testközelben vesz részt az emberlét örömeiben, szenvedéseiben, s ezért nekünk is testközelbe kell merészkednünk mások nyomorúságához; és *valahányszor megtettétek ezt akár csak eggyel is az én legkisebb testvéreim közül, velem tettétek meg* – mondja az Írás (Mt 25,40). Tehát Isten-történéssé magasztosulhat a pohár víz adása.

A gyülekezetekben azonban fehér hollónak számít az a diakóniailag érzékenyített bibliakörös, aki arra a kérdésre, hogy miért imádkozzanak rendszeresen, azt válaszolja: Azért, hogy a hallott Igét meg is cselekedjük. (Ismerek ilyet. Ő az, aki az egyik faluban rendszeresen ételt visz az egyedülálló betegeknek.)

Zárójeles megjegyzésként ideillik az a megfigyelés, hogy a koronavírus diakóniai „boomot”, kivirágzást eredményezett a legtöbb gyülekezetben. Kiderült, hogy a vasárnapi istentiszteletet át lehet tenni a virtuális térbe, a diakóniát viszont nem.

¹ Vörös Éva: *Kötényes teológia. Esszék és tanulmányok*. Exit Kiadó, Kolozsvár 2016, 32.

Egyedül ott maradt transzparens az egyházi élet és elevenedett meg, és lett arca a diakóniának, mert működött a „face to face”, pontosabban a „mask to mask” találkozás.

Még ha napjaink igehirdetéseiben el is halkult az intézményes diakóniai érzékenyítés, ez nem változtat azon az egyháztörténelmi tényen, hogy már az ókorban sem véletlenül épültek a templomok mellé ispotályok. Mert az ősegyház életében a diakónia volt az evangélium egyetlen kommunikálási formája a nem keresztyén világ felé. Ez azonban akkor még papi, püspöki teendőnek számított. Az Isten-szolgálat és az emberszolgálat szorosan összetartozott. Krisztus-esemény volt az özvegyek, az árvák, a szegények, a betegek istápolása. Olyannyira, hogy évszázadokon át lefedte a szociális szükségleteket, még akkor is, ha a diakónia életveszélyes hivatás lett – különösen pestisjárványok idején. Vagyis az egyháztörténelem folyamán az volt az egyház hitelességének lényeges fokmérője, hogy mennyire intenzíven végezte diakóniai tevékenységét.

Jóllehet napjainkban gombamód szaporodnak az egyházi öregotthonok is,² mivel az állam egyre inkább kivonul a szociális szférából. De ez nem jelenti a diakóniateológia reneszánszát. A nagy kihívás ez: vajon megjelenik-e napjainkban az a spirituális többlet, amely indokolná az egyházi idősgondozás privilégiumát a konkurencia harcában?

Az állam újabban fejkvótával támogatja az öregotthonokat. Ez azonban azt is jelenti, hogy az adminisztráció annyi terhet ró az intézményekre, hogy a vezetők majdhogynem belefulladásra kerülnek a papírmunkába. Annyi ápolási kritériumnak kell megfelelniük, hogy a sor végére került a „lelki”, és gyakran már le is marad a megbeszélendő listájáról. Ráadásul a legtöbb otthonban azt tartják, hogy a lelkészi jelenlétből tökéletesen elég a heti egyszeri, vasárnapi félóra. Erdélyben a lelkészhiány miatt fehér hollónak számít az intézeti lelkész státusza, amolyan „luxuscikk”, amivel olykor még az intézmények sem tudnak mit kezdeni. Pedig ahhoz, hogy megjelenjék az a lelkeségi többlet, amit a diakóniai intézményeknek a szociális otthonokkal szemben hozniuk kellene, ahhoz strukturálisan is integrálni kellene a lelkészi jelenlétet. A lelkész feladata nyilván az istentiszteletek, a bibliaórák megtartása (időseknek, munkatársaknak) és a lelkigondozás végzése, de ezek mellett részt kellene vennie azokon az alkalmakon, ahol a közösségi döntések születnek.

² *Vertetics Viola, a Schweitzer Albert Református Szeretetotthon módszertani munkatársának szóbeli közlése alapján, Magyarországon 2020-ban 80 református fenntartású idősek otthona működik, ahol 5158 fő helyezhető el, kb. 2800 munkatárssal. 1990 előtt 8 idősek otthona volt református fenntartásban, az összes többi azóta alakult. Ebből mindössze egyetlen olyan idősek otthona van, ahol nincs demensellátás.*

De mi is az egyházi többlet?

Az eriksoni pszichoszociális fejlődési modell szerint az időskor rengeteg „tennivalót” ad, ha azt az integritás, nem pedig a kétségbeesés szintjén akarjuk megélni. A legfontosabb „munka” a visszatekintés, annak a mérlegre tevése, hogy valaki betöltötte-e a küldetését, elvégezte-e a feladatát a megadott időben. Könnyebb azonban a favágás, mint valakinek azzal a keserves felismeréssel szembe-sülni, hogy eltelt az idő, nincs lehetőség ismétlésre, és számára bizonyos dolgok megéletlenül maradtak. Ez a feldolgozási folyamat különböző mértékben, de mindenkiel történik, még azzal is, akinek papírja van előrehaladott demenciájáról.

Íme egy beszélgetésrészlet egy ágyban fekvő, idős demens asszonnyal, aki az úgynevezett „Hogy tetszik lenni” kör után sóhajt fel:

– Fáj, nagyon fáj.

– Micsoda? – kérdi a lelkész. (Tudja, hogy beteg lába szinte elevenen mállik szét, nemrég hozták vissza a kórházból.)

– Hát az élet. (És megtelik a szeme könnyel.)

– Miért?

– Hát nem így kellett volna...

– Mit?

Ekkor megjelennek az ápolók, a lelkész még egy kis időt kér, de már elszállt az a tiszta, reflektálni képes pillanat. A lelkész le akarja zárni a beszélgetést, mivel tudja, hogy a beteg szeret énekelni, és kérésre eldúdolják az *Ameddig Jézus él* kezdetű éneket. A beteg emlékszik három versre, a lelkész pedig magában rábízva a spirituális intéznievalókat erre a szakaszra:

„Mikor leszáll az est, sötétje bánt, ijeszt,

Az éjszakában is tudom, hogy megvéd Jézusom.”³

Igen, mert az az éjszaka, amelyikről az ének beszél, lehet az önmagának megbocsátani nem tudás, az a belső ellenség, amelytől Jézusnak kell megvédenie a tépelődő személyt. Az egzisztenciális kelepceből az az evangéliumi tapasztalat szabadíthat ki, amely szerint *Boldog, akinek nem kell elítélnie önmagát abban, amit helyesel.* (Róm 14,22), vagyis nem kárhoztatja magát azért, amiről élete egy-egy elágazásánál döntött. A visszatekintés, amikor túl sok az elrontott tévelygés, Lót feleségének tragédiáját ismételheti meg (1Móz 19,26), hogy az illető kővé vagy kőszívűvé válik, vagy a depresszió dermedtségébe, mozdulatlanságába hull.

³ *Református Egyházi Énekeskönyv a Kolozsvári Református Egyházkerület használatára.* Kizárólagosan kötelező használatra megállapított kiadás. Az Erdélyi Református Egyházkerület 7160/1923 számú hivatalos kiadványa. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár 1923, 258. ének.

Itt jelenhet meg az egyházi otthonoknak az a teológiai többlete, hogy a lelki munka során nemcsak az eriksoni visszatekintésre összpontosítunk, amely olykor elkészerítően nehéz, hanem jövőképet is adunk. Ezt a két szót összerakni, hogy „jövőkép” és „végstádium”, emberileg lehetetlen. Minden élethelyzetre illik Farkas József tételmondata, miszerint igaz emberlétet, pontosabban: „Emberi életet élni csak emberen túli erők segítségével lehet.”⁴ De ennek a legnagyobb tétje éppen ebben a szakaszban van.

Egy fiatal lelkész nő egyszer arra kérte idős lelkész kollégáját, mondja el, milyen az öregség, mire az lakonikusan csak annyit válaszolt: „Randa”. Ebből a realitásból hogyan szárnyalhatna a hitünk olyan csúcsok felé, ahol a szívünkben visszhangozhatnak Sára szavai, amelyet azután sóhajtott el, hogy megtudta, idős korban fogja megszülni az ígéret gyermekét: *Vajon lehet-e vénségemre gyönyörűségem?* (1Móz 18,12) Lelki síkra téve a történetet: igen, az idős kor is szülhet jövőt, új életet, bölcsességi irodalmat, óborízt. De nem magától. Ezt kérni kell, s ez felülről, belülről adatik Isten Lelke által, és ebben a lelkész, lelkigondozó töltheti be a szülész szerepét. Hatalmas irodalma van annak, hogy mennyire élni tanítanak az elmenők,⁵ csak nem szabad gettósítani ezt a korosztályt, és türelmesen oda kell figyelni az olykor hosszú lére eresztett történetekre.

Tény azonban az is, hogy a legtöbbször számára a jövő egy rémisztően csukott ajtó, amelynek halál a neve. Nem merik megfogalmazni azt a kérdést, ami pedig mindannyiukban ott motoszkál: Mi lesz velem? Hova kerülök? Még akkor sem, amikor a lelkésznek azt a kérdését kell megválaszolniuk, hogy miért imádkozzék. Jézus is mindig megkérdezte a betegektől: *Mit akarsz, mit tegyek veled?* (Mk 10,51). Ezért fontos, hogy a hangosan imádkozni nem tudók is megfogalmazzák kéréseiket. A válaszok hallatán a lelkész bizony bőven szembesül meglepetésekkel. Még a halál szélén tántorgók is azt kérik, hogy meggyógyuljanak. A megújulás utáni vágyakozás azonban áttehető lelki síkra. Különös misztérium ez a páli tapasztalaton alapuló ígéret: *Sőt ha a külső emberünk megromlik is, a belső emberünk mégis megújul napról napra.* (2Kor 4,16) Amikor valaki „darabokban hal meg”, amikor egyre több testi funkciója kiesését éli meg, amikor messze vidékre távoznak tőle sokat

⁴ Farkas József: *Pneumatoszféra II.* 1Móz 3. In: uő: *Pneumatoszféra. A segítségére kész szellemi világ. Nyolc evangélikáció, mely a Gyulai Pál utcai imateremben 1971 őszén hangzott el.* Somhegyi Kiadó és Nyomda Kft., Velence 2004, (11–18) 17.

⁵ Ld. például: Albom, Mitch: *Keddi beszélgetések életről és halálról.* Ford. Sárközy Elga, Babits Péter. Animus, Budapest 2019. Polcz Aláine: *Ideje a meghalásnak. Tanulmányok.* Pont Kiadó, Budapest 1998. Polcz Aláine: *Gyászban lenni.* Pont Kiadó, Budapest 2000. Kulcsár György: *Az halálra való készületről rövid tanóság.* (Alsólindva 1573.) Ráday Gyűjtemény, Budapest 1990. Bagdy Emőke: *Határmezsgyén. A halál és a gyász.* In: Jelenits István – Tomcsányi Teodóra (szerk.): *Tanulmányok a vallás és a lélektan határterületeiről.* Lelki jelenségek és zavarok I. Római Katolikus Szeretetszolgálat Ifjúság- és Családsegítő Csoportja – Szeged-Csanádi Püspökség, Budapest 1988, 202–227.

csiszolt képességei, hatalmas spirituális kapaszkodó lehet a napról napra megtapasztalt belső megújulás, az igeszomjúság, a gyakorlatozás a mindennapi apró örömök kérésére és a hálaadás lelkületének erősítése. Milyen hatalmas reménységet lehet meríteni abból az ígéretből, hogy a földi test majd lecserélhető lesz egy tökéletes mennyei testre (2Kor 5,2), és akkor már ismeretlen lesz a fájdalom.

De mindez nyelvi kérdés is. Tudatosan be kell hozni a beszédterbe az ápolás rutinszavain túl a szakralitás kifejezéseit, az „angyalok nyelvét”, annak a világnak a valóságát, amelyről a Biblia így ír: *Amit szem nem látott, fül nem hallott, és ember szíve meg sem sejtett, azt készítette el Isten az őt szeretőknak.* (1Kor 2,9) Mert a jövőkép nélkülözhetetlen alapeleme a belső megújulási tapasztalatokon túl az a hit, hogy a mennyország nyitott. Ahhoz azonban, hogy a túlnani ajtaja valaki számára kinyíljk, igéket kell tanítani. Beszélni kell arról, hogy a halál nem a semmibe zuhanás, hanem olyan út, amelyen kézen fogva vezetettünk. Ne féljünk elindulni, mert az Úr Jézus megígérte, hogy elintézi nekünk az öröklakást: *Az én Atyám házában sok hajlék van; ha nem így volna, vajon mondtam volna-e nektek, hogy elmegyek helyet készíteni a számotokra?* (Jn 14,2) Vagyis az Égi Segítőnk, mint a tékozló fiú atyja, a kapuban vár ránk, sőt elibünk szalad. Mert jövőhit, vagyis mennyország-képzetek nélkül gyötrelmes dolog elindulni a minden élők útján.⁶ Olykor még a lelkészt is megdöbbsenti az a szószomjúság, ahogyan még a magába roskadt demens is kinyílik, és csupa füllé válik, amikor a lelkigondozó örökkévalóság-képzeteket jelenít meg.

Egy lelkész, amikor egy olyan idős asszonnyal beszélgetett, aki korábbi élete alapján nem volt „vádolható” bibliás kegyességgel, igéket szőtt a vigasztalásába. Az asszony pedig így válaszolt erre: „Nem tudom, honnan veszi ezeket a szép szavakat, de nem írná le nekem, hogy amikor elmegy a szobámból, még velem maradjanak, mert érzem, hogy jót tesznek a lelkemnek.” De egy idős, vak, kissé zavart asszony azt is mondta már a lelkigondozójának, akivel már beszéd helyett csak zsoltárokat lehetett énekelni: „Tudja meg a múltkor, amikor elment tőlem, napokig tele volt a fejem énekkel.”

A mennyei otthon artikulálása azért is létkérdés, mert a saját otthon maguk mögött hagyása olyan lelki magasugrást követel a gondozottak nagy részétől, hogy az esetek többségében leverik a lécet. Emiatt többnyire hangosan vagy hangtalanul sírnak, és a visszautat keresik. Viszont a Tamási Áron-féle program, miszerint az a dolgunk, hogy otthon legyünk a világban, akkor is érvényes, ha fél lábbal már a sírban vagyunk, és a jelent a megemészthetlensége miatt akarjuk kiiktatni. Otthonra találni az intézményben azzal a tudattal, hogy *nincsen itt maradandó városunk, hanem az eljövendőt keressük* (Zsid 13,14) még nehezebb, mint

⁶ Ld. Vörös Éva: *i. m.* 211–230.

fiatalon az első fészekrakás. Rátalálni idősen, betegen a helyünkre, ugyanakkor túllátni azon, gyakorolni az elengedést, és a mennyei otthon felé fordulni, mindez esélytelen a Szentlélek segítsége nélkül.

Egy ágyban fekvő asszonyt mindig bosszantotta a „Hogy tetszik lenni?” kérdés: „Hát hogy lennék, hát élet ez? Én, aki annyira szerettem a munkát, és úgy tudtam dolgozni, hogy a mezőn a szomszédok csodájára jártak. Most is azon gondolkodom, mit hova kellene ültetni a kertemben... De csak itt fekszem. De meddig és minek?”

Válaszaival mindig feladta a leckét a lelkigondozónak, hogy fejtse meg ő, hogyan lehet jelen lenni egy ilyen végtelenen eljelentéktelenedett jelenben. Hogyan lehet értelmet adni az értelmetlenségnek? Ilyenkor csak a Bibliába kapaszkodhatunk. Meg van írva: *Azt pedig tudjuk, hogy akik Istent szeretik, azoknak minden javukra szolgál, azoknak, akiket örök elhatározása szerint elhívott.* (Róm 8,28). Mekkora lehetőség hinni azt, hogy a legnagyobb nyomorúságban is javunkra válnak dolgaink, amennyiben adott az előfeltétel: Isten szeretése. Csak hát ezt nem lehet még az egyházi otthonokban sem a reggelihez szervírozni, mert a hit hallásból van. Még a testi vagy lelki demensnek és a nagyothallónak is. Otthon lenni az otthonban, jelen lenni a mában, elengedni az otthontalanságérzetet, a számkivetettséget, „megtérsni” a háttal a jelennek élésből, elvállalni az éppen adottakat, ezek mind-mind emberfeletti „munka” az élet utolsó szakaszában.

Az egyházi karitatív intézmények akkor töltik be a küldetésüket, ha az alapellátáson felül, amely olykor erejük tetemes részét felemészti, képesek ennek a korosztálynak az egzisztenciális éhségét és szomjúságát csillapítani. Mert ezek az otthonok – amennyiben nemcsak heti félórás lelkészi jelenlét van – ezen a téren jóval felvértezettebbek világi társaiknál, mert ott van a kezükben a Biblia és a lelkigondozói jelenlét.

Az intézeti lelkész számára kikerülhetetlen munkaterület a *hospice*. Mert befogadóképesnek kell mutatkoznia akkor is, amikor az idős, ágyban fekvő azt kéri tőle, azért imádkozzon, hogy haljon meg. Ezek a halálmeghívások, amennyiben a beteg részéről mélyről jövőek és egzisztenciálisak, ember- és hitpróbáló helyzetek a lelkész számára is. Vele kell menni, egy kicsit vele kell halni. Valójában azért is olyan emberfelettien nehéz nem kivonni a gondozásból az érzelmeket, mert ilyenkor nemcsak a haldoklóhoz megyünk közel, hanem a saját meghalásunkhoz is. Saját határainkat is feszegetjük a halálközelítéssel, mert a beteg ilyenkor már határhelyzetben van. Ami ismerős, lezárul, az ajtó becsukódik, és ki tudja mi, résnyire nyílik.

Egy idős asszony hosszan haldoklott. Már fel is vetődött egy túlon túl kegyes gondozóban az a kérdés, hogy vajon milyen súlyos bűn büntetése lehet ez az elnyújtott agónia. A lánya, aki minden idejét igyekezett vele tölteni, állította, hogy

ez az időszak édesanyja számára nem ítélet, hanem különleges kegyelem, mert szinte követhetőek voltak a megtisztulás állomásai. Egyszer meg is kérdezte a lányától: „Ugye, én nem voltam jó édesanyád?” A lánya tiltakozása egyfajta feloldozás is volt az önvád alól. Az Írás szerint: *...mindnyájunknak leplezetlenül kell odaállnunk Krisztus ítélőszéke elé* (2Kor 5,10). Kegyelem, amikor ezt megelőzi egyfajta belső önleplezés. Ennél a haldoklónál az utolsó napokban érezhető volt egyfajta nyelvi váltás. Megszűntek a földi témák, és már csak az „angyalok nyelvén” beszélt. De úgy, ahogy még soha életében: Jézust hívta, Krisztust emlegette, s az angyalok segítségét kérte. Mindezt olyan megrendítően, hogy a lánya kényszerít érzett, hogy elkezdje jegyzetelni édesanyja szavait, mert érezte, az elmenők meghalni is tanítanak, s hátrahagyott szavak felmérhetetlen kincsek itt maradtak szeretteinek.

A határhelyzetek az élet különös állomásai, tudjuk, ilyen a születés, a meghalás, az életfordulók stb. Lecsupaszítanak, lényeglátókká tesznek. Itt már nincs idő hiteltelen mondatokra. Lehet teológiailag bármennyire képzett a lelkész, előfordulhat, hogy az elmenő már beljebb van. Ő jobban lát, többet tud a túlnaniról. Megfordulhat a tanító és tanított pozíciója. Ez az időszak a rövid kérdéseké és a csöndé. Egyáltalán nem a hittételeké, hanem inkább a „van tovább” hitének elkért, ihletett továbbadásáé. Mint a passiótörténetben a keresztfánál, amikor elfogynak a szavak, nincs mit prédikálni, de még mindig működhet a diakónia a vele maradás és a kreatív segíteni tudás a legnehezebben, az élet befejezésében. Mint Jézus haláltusájakor, amikor valaki az ott állók közül *...elfutott, hozott egy szivacsot, megtöltötte ecettel, nádszárra tűzte, és inni adott neki.* (Mt 27,48) Amikor már nincs is mit mondani, még van mit tenni.

A lelkész az ütközőzónában

Ezek után mindenki azt gondolhatná, hogy az intézeti lelkész maga a két lábbon járó áldás. Az is lehetne – egy rózsaszín tanulmányban. A valóságban pedig nem egyszer érezheti úgy magát a nem hívő munkatársak között, mint Dániel az oroszlánok vermében (Dán 6.), és megtapasztalhat akár olyan beszélgetésrészt, mint amilyen az alábbi is.

Közeledik a délutáni, heti egyszeri bibliaóra. A lelkész tudja, hogy az egyik ágyban fekvő asszony – nevezzük Kati néninek – boldogan venne részt bibliaórán, semhogy a plafont tanulmányozza, de nincs embere, aki kiszedje az ágyból, és tolokocsiba ültesse. A lelkész odamegy a kanapén üldögélő munkatárshoz:

– Kati néni szeretne bibliaórára jönni, nem hoznák ki...

– Még hogy én? Mikor úgy fáj a derekam! Szóljon még valakinek – mondja a kanapén fekvő –, akkor esetleg...

Eme lelki balegyenes után a lelkész azzal szembesül, hogy mivel ő nem szedheti ki az ágyból a tolókoksisokat, közellenséggé válik, mert a programjával plusz munkával terheli a fáradt, olykor tizenhat órás műszakra beosztott dolgozókat. Tudomásul kell vennie azt is, hogy szakrális tekintélye „zuhanórepülésben” van az ilyen kérések esetében.

Persze a lelkigondozói krónika feljegyez olyan csodával határos történéseket is, amikor a munkatárs beül a gondozott mellé a bibliaórára. Vagy szó nélkül beáll találni, majd mosogatni, amikor a lelkész egy kis agapéra, „meglepetés-nasira” hívja meg a minigyülekezetet. Hogy ne csak ez a gúny érje nem hívó társaiktól: „Na, mennek a Bibliások!” Hanem legyen valami változatos közösségi történés is.

Mivel azonban az öregotthoni gyülekezet döntő többsége tolókokcis, a bibliaórák és istentiszteletek létszámát az határozza meg, hogy az adott műszak gondozói kit hajlandók „útra tenni” a betegek közül. Ez valójában munkafegyelmi kérdés. Hiszen a lelkész akadályoztatva van szolgálata elvégzésében. De a bibliai egyházfegyelem (Mt 18,15) sajnos már a régiségek tárába került. A konfliktusra pedig időt kell szánni: előbb négy szemközt, vagy ha ez nem jár eredménnyel, akkor mediátor segítségével, s ha ez sem működik, nyilvánossá kell tenni az egész közösség előtt. Sajnos ebben is érvényesül a tradíciószakadás, viszont a legújabb mentálhigiénés módszerekre, például a szupervízió „luxusára” már nem telik azokban az intézményekben, ahol még az alapellátást is nehezen lehet működtetni. Ilyenkor a konfliktuskezelés ABC-je szerinti működés is elmarad. Mert nincs idő a vita szereplőinek szembesítésére, s a törött kapcsolatok bocsánatkérésig menő rendezésére. Ezért virágozhat a „hátmögöttizés”, és a könnyű célpontok könnyen lehetnek a zaklatások célpontjaivá. Észrevétlenül belopódzhatnak a farkastörvények, és esetleg uralhatják az egyházi otthonokat is. Így aztán a munka neheze és „szagosabb része” mindig a magát gyengébben védeni tudó személyekre hárul.

Lelkigondozás, hátszélben

A lelkigondozás során a lelkésznek sincs könnyebb dolga. Íme, egy példa: Új beteg érkezik, *stroke* után fél oldalára bénán ül a tolókoksisban.

Lelkész:

- Hogy érzi magát Marika néni?
- Nagyon fáj a hátam, nem tudok ülni!
- Honnan tetszett jönni?
- Nagyon fáj a hátam, nem tudok ülni!
- Marika néni református?
- Nagyon fáj a hátam, nem tudok ülni!

A lelkigondozói szarvashibának az a valós oka, hogy a lelkész, akit a munkatársak már többször helyretettek, hogy ne szóljon bele az ápolásba, nem meri megkérni a munkatársat, hogy segítsen a széken feljebb húzni a beteget, aki előző nap érkezett a kórházból, kisebesedett hátsó féllel.

Egy másik példa:

- Júlia néni, hogy van?
- Nagyon erős fájdalmaim vannak.
- Szabad nekünk imádkozni, az Úr a mi gyógyítónk... – és mondja, mondja.
- Jaj, ne haragudjon, de én most már figyelni sem tudok, olyan erős fájdalmaim vannak, és hiába csengetek, nem jönnek. Nem kérné meg őket, hogy segítsenek...

A lelkész újra ütközőzónában találja magát. Ha visszautasítja a beteg kérését, ő lesz az a példázatbeli pap (Lk 10,31), aki elfordítja fejét a szenvedőtől, ha pedig intézkedik, akkor az ápolók haragszanak meg rá, hogy megzavarja az ő pihenési idejüket. Mivel azt is tudja, hogy a lelkigondozói bizalmat csak egyszer lehet elveszíteni, ezért csak szól a beteg érdekében. A legközelebbi beszélgetés azonban így kezdődik: „Jaj, ha tudná, mit kaptam én az ápolóktól, amiért árulkodom!”

Tény, hogy ápolási szempontból a beteg nem volt könnyű eset, és már nem tudták emelni a fájdalomcsillapító dózisát, végül is a kórház oldotta meg a helyzetet – egy időre.

Mivel a munkatársak gyakran nincsenek tisztában azzal, hogy a lelkész nem kezdheti a beszélgetést nyitott Bibliával, és meg kell futnia az úgynevezett „Hogy

tetszik lenni?” köröket, s ezért a betegek gyakran árasztják el a lelkigondozót gondozási problémákkal, és így saját kényelmük biztosítására használják őket. A gondozónők viszont illetéktelen beavatkozásnak tartják, hogy a lelkész beleszól az ő munkájukba, amikor visszajeleznek nekik, hogy valami hiányosan működik az ápolásban, noha tudomásul kellene venniük, hogy a maslowi szükséglet-hierarchia törvényeit⁷ nem lehet átlépni. A munkatársak többnyire nem tudják, hogy a fizikai

⁷ Az ábra forrása: Maslow motivációs piramisa. In: *Az írás tükrében. Grafológia és önismeret útke-resőknék.* Maslow motivációs piramisa | Az írás tükrében (azirastukreben.hu) (2020. júl. 11.)

alapszükségletek, hogy „éhes, szomjas, fáradt vagyok és fáj”, ezek az alapérzések mindent felülírnak, és nem tűrik meg a lelkizést.

A lelkigondozó nem mellőzheti a fiziológiai hiányok prioritását. Ugyanakkor a testi-lelki történések merev szétválasztása is gondozási hiba. Íme egy példa:

A lelkész az ápolónál érdeklődött az egyik beteg állapota felől, az pedig nyeg-lén közölte vele, hogy kérdezze meg őt, mert ők nem azért vannak, hogy beszél-gessenek velük. Az illető nyilván nem volt szakképzett, ugyanis a legtöbb ápolási képzés keretében már az első napon megtanítják, hogy az idősek nem tárgyak, akiket a gondozók csak úgy tesznek-vesznek, megtisztítanak, hanem emberek, akiknél létszükséglet, hogy szóljanak hozzájuk a gondozási folyamatok során. Megjelenhet azonban egy sajátos dinamika: a gondozónő szeretne gyorsan túl-lenni az adott bentlakó tisztába tevésén, és letudni őt is meg a következőt is, viszont a gondozásban részesülő számára ez egy fontos „életesemény”, amiben ő nemcsak testileg akar „jelen lenni”, sőt esetleg érzelmileg kötődik ahhoz, aki hozzá testi érintésközelbe kerül.

Ezért az időseknek nagyon fontos, hogy ne rövidüljön meg az ő kis személyre szóló idejük, amit a gondozóktól remélhetnek. A lelkigondozónak erre érzékeny-nek kell lennie, s akármennyire meg van is szabva az ő kliensláthatásának ideje – többnyire csak délután, a csendespihenő és a vacsora között –, ha megjelenik az ápoló, az idősek azonnal abbahagyják a lelkigondozói beszélgetést, mert a testi szükségletük fontosabb, és ki tudja, mikor jön vissza a gondozónő.

Gyakran sem a gondozott, sem a gondozó nincs tisztában a lelkigondozás értékével, hogy az milyen nélkülözhetetlen segítség tud lenni a lelki nagytakarít-ásban, és hogy a dolgok ezáltal kerülhetnek helyükre a fejben, és lehet békesség a szívben.

Íme egy telefonos lelkigondozás a karantén ideje alatt, amikor a lelkész falun van az otthonában:

- Békesség Istentől! Hogy tetszik lenni, Rózsika néni?
- Én jól vagyok. És a tiszteletes asszony? (És átveszi a beszélgetés irányítását.)
- Mondja csak, ott is annyit esik az eső..., és kibújt-e már a paszuly?
- Igen.
- Na és mit csinál a tiszteletes asszony, szokott-e főzni?
- Igen.
- És mit főzött ma?
- Gulyást – válaszolja kényszeredetten a lelkész.
- Az finom. Na, békesség Istentől! (És ezzel lezárja a beszélgetést.)

Nesze neked lelkigondozás! A lelkész találgathatja, miért szakadt meg ilyen hir-telen a beszélgetés. Talán megjelent egy ápoló, és attól tart, hogy valami rosszat

mond el róla, vagy hozott gyógyszert a néninek, vagy a szobatársa jött, és azonnal hallani akarta a friss infókat a lelkészeiről?

Tény az, hogy a néni hétről-hétre kikérdezte a lelkészt, aztán rendszerint hirtelen elköszönt. Úgyhogy a „lelkigondozott” a karantén végére teljesen képbe került a lelkész családjával, a faluval és annak a mezőgazdasági helyzetével kapcsolatban. A lelkész pedig beletörődött, hogy ő pusztán ennek az asszonynak az információéhségét csillapíthatja. Végül is a kapcsolat ébrentartása a fontos.

Mert ez utóbbi helyzet mégis elfogadhatóbb, mint az, amikor a gondozónő veszi fel a telefont, és érezhetően nem akar szót váltani, és még a köszönést is elharapva adja is tovább a kagylót. Így állhat elő olyan anomália, hogy a lelkész heteken át hívogat valakit, aki már régen elhunyt, mert annyira nincs bekötve a rendszerbe, hogy fontos változásokról sem értesül.

A lelkigondozó jelenlétének luxusát kevés intézet engedheti meg magának, s így ennek kultúrája sem alakulhatott ki, különösen itt, Erdélyben. A munkatársak nagy részének pedig nem volt saját élményük arról, hogy a lelkigondozói beszélgetés valóságos segítség lehet. Nemcsak a mentálisan betegeknek van rá szükségük. Nem tudnak arról, hogy a fejben, szívben dőlnek el a dolgok, és ha a lelkész megbékélteti a sorsával a beteget, akkor lehet, hogy kevesebbet zaklatja a gondozót csengetéssel.

Az élettér változásának elfogadtatása nyilván ritkán történik egyik pillanatról a másikra. A kontakthibás lelkészi működés eredményezhet olyan fáziseltolódásos helyzetet: míg a lelkész azon „dolgozik”, hogy elfogadtassa a beteggel az intézményi ápolást, mert úgy tudja, hogy a család nem vállalja a gondozást, aközben már megvan a beteg hazavitelének dátuma. Javában a lezárás, a búcsúzás. A mentálhigiénés teendő a tanulságok levonása lenne, vagyis annak a kérdésnek a megválaszoltatása, hogy mire akarta őt Isten megtanítatni ezzel a helyzettel. Persze fontos visszajelzést is adhatna az eltávozó arról, min változtathatna az adott intézmény a bennlakók érdekében.

A lelkigondozásnak mint munkának az elfogadtatása azért is nehéz, mert nyilvánvaló, hogy a lelkész privilegizált helyzetben van azzal a munkatárssal szemben, aki esetleg 16 órán át „gályázik”, ki- és beemelgeti a betegeket, s teszi tisztába a szétmálló testeket. Ettől a dolgozótól nem lehet emberileg elvárni, hogy még szeresse is a nyűgös és sérült betegeket.

Részlet egy újabb lelkészi-gondozói „boxmérkőzésből”:

A lelkész meglátogatja a szobájában fekvő idős asszonyt, aki éppen kivörösödve hány, és a fulladás határán kéri a szobatársát, hogy csengessen segítségért. A lelkész sarkon fordul, és a nővérszobába megy, ahol többen is ülnek.

– Mari néni hány, és kéri, hogy segítsenek.

– Na, én nem megyek, tegnap itt volt a lánya, jól beetette, és most egész nap hány. Különben sem bírom én ezt, már nekem is forog a gyomrom, ha csak rá-gondolok.

Néma csend a nővérszobában, senki nem mozdul. A lelkész csak áll, és olyan közhelyek jutottak eszébe, hogy ne menjen ejtőernyősnek, akinek tériszonya van, vagy zenésznek, akinek nincs hallása. Bár Kodály szerint ez is tanulható. De nem-csak az éneklés, hanem még a „váladék”-tolerancia is.

A lelkész azon tépelődik, belekezdjen-e egy mesébe a réges-régvolt hetvenes–nyolcvanas évek diakóniájának hőskoráról, amikor a munkaerőhiány miatt teo-lógusokat küldtek ki az intézetekbe. A súlyos osztályon pedig papírpelenka híján a beavatandó bizony nyakig belemerült az „élet szagos sűrűjébe”. Ráadásul a mo-soda sem vette át a piszkos pelenkát, amíg a gondozók ki nem öblítették a „vas-tagjából”. Estére aztán a teológus – a munkatársak derűtségére –, ha nem akarta viszontlátni a vacsoráját, még a vajjas kenyeret is késsel és villával ette, olyan illa-tos volt a keze, hiába súrolta. (Akkoriban a gumikesztyű csak a sebészorvosok luxusa volt.)

Történetünk főhőse már az első körben világgá futott volna, ha nem lett volna a közelben a házi magyarázó, az intézeti lelkész, aki a napi áhítaton cseppenként adagolta a krisztocentrikus diakónia radikális mondatait, amelyben összekötötte az emberi nyomorúság legmélyebb rétegeinek történéseit Isten Igéjével.”⁸ Mert nem kizárt, hogy az irgalmas szamaritánus (Lk 10,33–34) is könyékig merült a vérbe, sárba, míg letisztította a félholtra vertet, és föltuszkolta a számarra. Való-színűleg nem patyolattisztán távozott a „műveleti területről”. Hogy a sebesült mellett sietősen elhaladó pap miről prédikált a templomban, arról nem szól a fáma, de az irgalmas szamaritánus története máig hangzik a szószékeken. Vagyis az emberlétnek – bármi is a színe, szaga, sebe, jaja – szakrális dimenziója van. Még a profán világ legaljára is olykor „csöndesen és váratlanul” bekúszik a „ve-lem cselekedtettek meg” misztériuma. Mert hogyan is idézi a népi rigmust József Attila a *Medvetánc* című kötetének mottójául?

„Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni.
Ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.”

Jézus példázatainak, igehirdetéseinek a radikalizmusa éppen ez a földszagúság, ahogyan, mint az asszony a lisztbe a kovászt (Mt 13,33), úgy gyúrta ő is hallgatói

⁸ Ld. Juhász Zsófia diakóniateológiáját. Birinyi-Kothencz Júlia (szerk.): *Juhász Zsófia élete és diakóniai munkássága*. Kálvin Kiadó, Budapest 2016.

fejébe, szívébe Isten országának éteri világát evilági, végtelenül profán képek se-regével és szembeszállva a dualizmus kísértésével.

A lelkész már-már belekezdett a történetbe, de aztán arra gondolt, mi van, ha sűrű homály borítja a fejekben az irgalmas szamaritánus történetét is. Rájött, hogy itt esetleg a Harry Potterrel próbálkozhatna, de azt meg ő nem olvasta.

Mivel a csöngő a nővérszobában újra és újra megszólalt, egy nem olyan régen munkába állt gondozónő csak elindult a bajbajutott irányába. A lelkésznek egy másik irodalmi példa is eszébe jutott Harry Potter kapcsán: Rónay György *Szegény jó Hanuszákné* című novellája, amelyben olyan gyönyörűen egybemosódik a profán és a szakrális világ. Hanuszákné egy életen át mások szennyesét mossa, e ezt úgy bírja ki, hogy Krisztus ruháit képzele bele.

Valójában arról a diakóniateológiai alapigazságról van szó, hogy az ember-szeretés lendülete bizony hamar megtorpan a kellemetlen helyzetekben, ha nincs lehetőség a túlnaniból meríteni. Még a lelkigondozónak is külön imádkoznia kell azért, hogy valóságos szeretettel tudjon odafordulni a betegekhez, és úgy hallgassa huszadszorra elmondott történeteiket. De az is igaz, hogy Isten megadhatja azt a karizmát lelkésznek és munkatársnak egyaránt, hogy mégis szeretni tudják a rájuk bízottakat. De ez már a krisztocentrikus diakónia misztériuma, amikor Jézus-arcúvá válik a rászoruló, és az interakcióban megérezhetővé válik az Isten-jelenlét. De az Ige lámpása nélkül ritkán pirkad meg ez magától az ápolási rutinban. Viszont elveszi a jutalmát, ha máskor nem, majd odaát, aki oda-szánja magát testestől-lelkestől ennek az ügynek.

*Méltó vagy, ...mert megölték*⁹ – mondja Isten Igéje. Krisztusi alapszabály: amiért vagy akiért odaáldozzuk magunkat, odaszánjuk a testi verítékünket, fizikai erőnket, érzelmi, lelki mentális energiánkat, arra vagyunk méltók, az mindig túl-megy a földi kereteken, és annak lesz folytatása odaát.

A diakóniai kultúra hiánya az istentiszteleteken tetőzik

Már csak emlékiratokban létezik az a diakóniai kultúra, amelyet e sorok írója a nyolcvanas években Magyarországon még átélt, például, hogy az egyházi intézmények dolgozóinak kéthavonta, félévente szerveztek konferenciákat. A munkatársak pedig kitüntetésnek vették, ha részt vehettek, ha szabad idejüket erre áldozhatták. Nem unalmas fejtágítók voltak ezek, ahol ki lehetett pipálni a továbbképzési modul, hanem olyan együttlétek, ahol karizmatikus „sztárelőadók” tanították összekötni a hétköznapok kétkezi robotját a transzcendenssel. Többnyire

⁹ *Új éneket énekeltek, amely így hangzott: Méltó vagy, hogy átvedd a könyvet, és felnyisd annak pecsétjeit, mert megölték, és saját véreddel megváltottál Istennek, minden törzsből, nyelvből, népből és nemzetből* (Jel 5,9).

valóságos feltöltődések voltak ezek, és az egyházi intézmények munkatársaiban ki is alakult egyfajta „diakóniai mi-tudat”.

Igaz, a hetvenes–nyolcvanas évek diakóniateológiájának megvolt a maga politikai-teológiai elszíneződése. A diakónia totalizálásának voltak árnyoldalai, megírták ezeket az elemzéseket is,¹⁰ de ez a „mozgalom” missziós alkalom is volt, és „kitermelte” a maga karizmatikusait. Azonban a jelenlegi munkatársak nagy részének spirituális deficitje miatt a lelkész számára újabb ütközőterület lehet az istentisztelet megőrzése. Miért? Azért, mert az igehirdető fejében az a „tévészme” fészkelte be magát, hogy az istentiszteleti alkalom az egyházi otthonok közös ünnepe, a hét csúcspontja, ahol munkatársak és gondozottak összesereglenek, hogy énekkel dicsőítsék Istent, imában forduljanak hozzá, az Igéből erőt és útmutatást kapjanak. Hiszen az *Emlékezz meg a nyugalom napjáról, és szenteld meg azt!* (2Móz 20,8) parancsolata gondozottaknak és a gondozóknak egyaránt szól, és a vasárnapi munkakényszerből is ki lehet szakítani egy félórát annak megszentelésére.

Való igaz, hogy annak az istenfélő gondozottnak a szívében is ez van, aki már templomba soha nem mehet, de ilyenkor előveszi a szebbik kardigánját, a zsolnárt és a szemüveget, és elindul a közösségi terem felé, hogy a vasárnapja valóban vasárnap legyen.

Ezzel szemben sok intézetben a munkatársak – tisztelet a kivételnek – még azt a szót sem hallották, hogy istentiszteleti közösség, és nem is akarják megismerni annak tartalmát. Legtöbbjük azt gondolja, hogy neki kijár, hogy legalább vasárnap, amikor egy félóra bepakolja egy közös térbe a tolokocsisokat, a demenszket és a szellemileg még le nem épülteket, ő elmeessen kávézni, cigarettázni, beszélgetni, mert ez az ő vasárnapi kiváltsága.

Előfordulhat, hogy a munkatárs azért sem vár semmit a prédikációtól, mert a lelkész olykor millió egyéb teendője mellett beszalad az otthonba, és a vasárnapi szószéki prédikációjának egyszerűsített változatát adja elő.

Való igaz, itt el kell felejteni a hárompontos prédikációt, mert az igehirdető igazán csak egy dolgot fejthet ki, és liturgiástól bele kell férnie félórába, mert itt vannak a terhelhetőségi határok. Viszont az az intézeti lelkész, aki egész héten át hallgatja az idős életek kisebb-nagyobb drámáit, esetleg halálmeghívásait, nyilván nem fából van, hogy érzéketlenül hordja magában a történeteket. Megpróbálja közbenjáróként Isten elé vinni őket, és a kapott inspirációkkal, válaszokkal sze-

¹⁰ Ld. Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Societas et Ecclesia 3. Ethnica, Debrecen 1995. Balog Zoltán – Sauter, Gerhard (szerk.): *Mitarbeiter des Zeitgeistes? Die Auseinandersetzung über die Zeitgemäßheit als Kriterium kirchlichen Handelns und die Kriterien zur theologischen Urteilsbildung*. Beiträge zur Theologischen Urteilsbildung, 3. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt/M. 1997.

retné erősíteni a gyülekezetet. Igen, mert ez is gyülekezet, még ha a nagy része „megrepedt nádszál” is! Az, hogy a lelkész gyülekezetként tisztelje őket, olykor nyilván hitbeli magasugrást igényel tőle, mert egy-egy ilyen otthonban prédikáció közben abszurdabbnál abszurdabb helyzetekben találja magát. A teljesség igénye nélkül sorolom:

- versenyt kell kiabálnia egy üvöltő demenssel;
- le kell állítania magánbeszélgetéseket, az összeveszni készülődket kibékíteni;
- a WC-re indulókat irányba tájolni;
- a később jövőknek helyet találnia;
- csitítani a tolókoksis harcokat (kinek hol a helye);
- ébresztetni a székből majdnem kieső elbóbiskolót;
- marasztalni az útnak indulókat;
- a zsebben megszólaló telefonok hallatán a liturgiát áttervezni (ugyanis ilyenkor esélytelen az imádság, ha éppen az következne, mert míg a félsüket néni nagy nehezen tisztázza a lányával, hogy most istentisztelet van, jobb, ha rázendít egy énekre);
- kezelnie kell a nem titokban tartott prédikációvéleményezéseket, úgymint „de szépen beszél”, „mikor hagyja már abba” stb.);
- összhangba kell hoznia az énekléseket, amikor az egyik néni elébb van, a másik meg félsorral hátrább tart.

A felsorolás a végtelenségbe nyúlhat, mert minden értelmet meghaladóan kreatív az ördög vagy antilélek, aki hatékonyan veti be magát, hogy az istentiszteletből káosz vagy bohózat legyen.

Csak egy adalék az intermezzókból. Alapszabály, hogy prédikáció alatt nem etetünk és nem itatunk, és nem mérünk vérnyomást, de adott esetben a lelkész az istentisztelet alatt látja, hogy a beteg elaludt, és majd kiesik a székből. Oda nyújtja neki a maga számára kikészített pohár vizet, a beteg pedig hálásan megissza, majd prédikáció közben megszólal: „Kérek még!”

A fentiek alapján láthatjuk, hogy az igehirdető valóságos szellemi-lelki küzdőtéren találja magát, ha tényleg át akarja adni az üzenetet, és többnyire egyedül, a bethesdai beteg „nincs emberem” kínjával. Mert a munkatársak sok esetben úgy gondolják, hogy az istentisztelet a lelkész ügye, és ha közülük néhányan jelen is vannak, jólesik nekik egy kicsit nyugodtan megpihenni a székekben, ha már megtették ezt a szívességet, hogy hajlandók végighallgatni a papot.

Tőlünk nyugatabbra a szekuláris intézményekben, például a tübingeni Pauline Krone Heimban az intézeti lelkész szervez önkénteseket, emeletenként legalább két embert, akik segítenek lehozni a tolókoksisokat, kikeresni istentisztelet alatt az énekeket, és felügyelik a rájuk bízottakat.

A demensintegráció kihívásai

Napjainkban megváltozott az egyházi otthonok lakóinak állapota. Ma már egyetlen öregotthon sem létezhet demensrészleg nélkül.

Valójában az otthonok integrált intézmények, ahol egy épületen belül vannak a „normálisak” és a szellemileg leépültek. Mivel az utóbbiak létszáma gyarapszik, a lelkészeknek meg kell birkóznia az integrált istentisztelet kihívásaival, ahol a mentálisan leépült és a szellemileg még többé-kevésbé ép gondozott együtt hallgatja az Igét. A differenciált integráció a pedagógiában is nagy falat, ezek az intézmények jóval több munkaerőt, pénzt igényelnek.

Az egyházi intézetek leginkább hályogkovács módjára küzdenek azzal, amit az integrációban olyan előjáró egyházi otthonok kísérleteznek ki, mint például Heidelbergben a Haus Philippus.¹¹ E sorok írója 2014-ben vett részt itt differenciált, vagyis külön demenseknek tartott istentiszteleten. De addig még a nyugati lelkészek sem merészkedtek, amivel mi olykor vasárnapról vasárnapra szinte magunkban küzdünk meg, hogy az istentiszteleteken valódi integrációt működtessünk.

De mi jellemzi az integrált demenseknek tartott istentiszteletet?

A verbalitás háttérbe szorulásával nyilván a nonverbális elemek kapnak központi szerepet: a kép, a zene, az ének, az érintés, esetleg olajjal megkenés, és mindenekelőtt a látvány. Jól ismert egymondatos Igék is „bevetethők”, és persze a Miatyánk, ami még a legtöbb mentálisan széthullóban is visszaidézhető. A szellemileg leépült gondozottak számára az istentisztelet szinkretikus emléklenyomatot hagy: nem tudják szétválasztani, visszaidézni, mi volt szép, abból „csak” az összérzéklet marad. Ezért is fordulhat elő, hogy ők azok, akik megtéveszthetetlenül regisztrálják a „Lélek-jelenlétet”, de ugyanakkor azonnal átveszik a feszültséget, rögtön jelzik a diszsonanciát, amit esetleg a lelkész vagy a környezet nonverbálisan közvetít. Az erőterek őket rendezik leghatékonyabban, ragadós lesz a csend, az áhítat, de ugyanígy a nyugtalanság, az indulat is eláradhat. Sehol nem olyan fontos az a bizonyos – Gyökössy Endre szavaival – „lelki bemosakodás”, mint éppen ebben a szolgálatban.

A nonverbális elemek ilyen szintű túlsúlya nyilván idegenül hat a fehérre meszelt református templomok világában és a szócentrikus kegyességében. Viszont a szakma szerint leginkább ezek működnek. Ezért kiemelkedően fontos a szent tér kialakítása, s a szakrális kellékek „felturbóztatása”: a gyertya, a palást, a keresztén szimbólumok, az illat.

¹¹ Teljes nevén: Altenpflegeheim Haus Philippus. Ld. Einrichtungen. In: *Altenhilfe. evang. stadtmission HD* <https://www.altenhilfe-stadtmission.de/Einrichtungen/philippus.php> (2020. júl. 11.)

Az illat, a szag. Ezzel külön kell foglalkozni, mert ez ellen védekezni sem lehet. Elsősorban a limbikus rendszerre hat, ezért a rossz szag olyan hangos „nem”, hogy mire az agy logikus érvei megszólalhatnának, már végleges az elutasítás. Erre nem nagyon szoktunk figyelni, pedig ahol a jelenlévők egy része inkontinenciával küzd, a szellőztetés kérdése kardinális. (Nem beszélve a koronavírusról.) Ugyanakkor ez is borítékolható feszültségforrás, mert a huzat végleges válóok is lehet az istentiszteletet látogatók körében.

Röviden: a demensek istentisztelete alatt nincs tulajdonképpeni prédikáció, viszont fontos a liturgia, mert bízni lehet a megtanult szövegek megtartó erejében. Az éneknek és a zenének kiemelkedő szerepe van: lehet Istent dicsérni „síp-pal, dobbal, nádi hegedűvel”, lehetőség szerint egy „jó szagú”, szakrális elemekkel berendezett térben. Mivel a legtöbb otthonban az ebédlő a közösségi alkalom helye, ennek az át- és visszarendezése újabb ütközési forrás lehet a megfáradt munkatársak számára. Viszont az is tény, hogy az átható ételszag sem növeli a lelki eledel iránti vágyat.

A magyar egyházi gyakorlatban – sokszor anélkül, hogy tisztában lennének vele – a lehetetlennel kísérleteznek. Integrált istentisztelet megtartását várják el a lelkésztől – olykor egymagában. Pedig ennek a sikere elkötelezett szakképzett munkatársi vagy önkéntesi többletet igényel. Olykor azt, hogy a zajongó demens mellé külön gondozónőt rendelünk.

Az is ki nem mondott anomália, hogy miközben még világi rendezvényeken is megkövetelik az egészségügyi biztosítást, az otthonok ezen tömegrendezvényein, ahol esetleg harminc–negyven sérült beteg van egy térben, legelőször a szakképzett műszakvezetők hagyják el terepet azzal a kijelentéssel, hogy a lelkiek nem az ő asztaluk.

Pedig a szakmaiság szabályai szerint szükség lenne arra, hogy ők „fejben oldják meg, küszöböljék ki”, vagyis menjenek elébe az istentiszteletet megzavaró eseményeknek, és irányítsák a többi munkatársat vagy önkéntest. Ha kell, időben emeljék ki a zavaró demenst, lehetőleg küszöböljék ki a mozgást, időben vegyék észre a gyengélkedőt. Komplex logisztikai feladat az is, hogy a sok hallássérült tolókoksis közül kit hogyan helyezzenek hallótávolságon belülre. Az amúgy is gyenge koncentrálóképeséggel rendelkező gyülekezetben – hiszen a fájdalommal küszködők erejét, figyelmét az köti le – létkérdés lenne, hogy a rövid prédikációt semmilyen jövés-menés, telefonsörgés ne zavarja meg. Mert ugyanakkor a nem demens öregotthoni lakónak joga van ahhoz, hogy egy héten egyszer legyen egy nyugodt félórája, ahol a maga csendességében, áhítatos légkörben a saját benső emberével foglalkozzék, és azt Isten Igéjével táplálhassa.

Az ateista munkatársaknak nem kell szeretniük sem a lelkészt, sem azt, amit mond, de követniük kellene egyfajta etikai kódexet, amely munkaköri köteles-

séggként írná elő az ilyen közösségi alkalmakon való aktív részvételt. Az ő felelősségüknek kellene lennie a terem hőszabályozása is, mert istenkísértés 28 vagy 16 fokban összeterelni egy ilyen megromlott egészséges csoportot.

Le kell írni, és tanítani kell olyan evidenciákat, amelyek két generációval ezelőtt a magától értetődés kategóriájába tartoztak az egyházi otthonokban, és az istentiszteleti közösségben ez fel sem vetődhetek, mert a munkatársak elkötelezett odafigyeléssel elébementek ennek, ugyanis „ügyük” volt az alkalom zavartalansága.

De vannak olyan elemek, amelyekről már beszélni sem merünk, ha nem akarunk karakteröngyilkosságot elkövetni. Például a nyolcvanas évek diakónusképzésében e sorok írója még olyasmit is tanított Magyarországon, hogy az egészségügyben nincsenek vörös körmök, mély dekoltázs, miniszoknya és kibontott haj stb. A szakmaiság megköveteli a professzionális teststilizációt. Nyilván nem a diakonisszaviseletet kell újra divatba hozni, de a teststilizáció figyelmen kívül hagyásával a munkatársak napjainkban is belefutnak kellemetlen helyzetekbe. Panaszkodott már munkatárs a lelkésznek arról, hogyha istentiszteleten a demens férfi mellé ül, hogy nyugtassa, az utána állandóan követi, majdhogynem üldözi. A lelkész hallgatott, mert mit is mondhatott volna? Régi szabály: nemcsak jónak kell lenni, jónak is kell látszani.

Lehet magasra tenni a léceket, és az egyházi otthonokban az istentiszteleteken megvalósítani a valódi integrációt, de ahhoz a munkatársak képzését mégiscsak be kellene szorítani a megbeszélendők napirendi pontjainak sorába.

Önkéntesség és intézményesség

A diakónia nemcsak egészségügy, hanem Isten-ügy is. Ezért is nélkülözhetetlen az otthonokban a gyülekezeti önkéntesek jelenléte. Ez az ott szolgáló lelkésznek is nyilván hatalmas spirituális segítség, de az önkéntes is gyakran megéli, hogy *aki mást felüldít, maga is felüldül* (Péld 11,25). Ugyanakkor az is tény, hogy a gyülekezeti tag első diakóniai találkozására sokszor nagyon „megdolgozza” az odakerülő. Hirtelen belecsöppen egy számára bizarr gyülekezetbe, ahol esetleg nehéz szag árad. Mindez traumatizáló élmény lehet, ha nincs jelen valaki, aki *meg nem magyarul* (ApCsel 8,31). De ha éppen itt tapasztal meg valaki „Lélek-jelenlétet”, akkor különös transzformáció eredményeként mindez templomrangú Isten-műhellyé változhat, ahol a „roncs” kincset rejtő, törött cserépedénnyé magasztosul. Esetleg egy életre fogva tarthatja az Isten háztartásának a templommal szembeni spirituális többlete.

Hogy az „Isten háztartása” kifejezést ne az idegen szavak szótárában keressük, érdemes belelapozni Juhász Zsófia könyvébe, és felfedezni benne, hogyan

„szervült” ez nála, és vált diakóniateológiájának egzisztenciális kulcsszavává és általa egyfajta teológiai hungarikummá is a nyolcvanas években. Álljon itt egy részlet az ő beszámolójából:

„Ahogy az ember a sorsával találkozik, az titok. Akkor, abban a percben nem tudja, csak érzi, hogy dobog a szíve, boldog, erős, bizonyos, mint a szerelemben! [...] Utolsó éves voltam a Debreceni Theológián. Fogalmam sem volt, mi lesz velem, hova indulok majd júniusban [...]. [...] távirat jön Dunaalmásról, ahol 96 súlyos értelmi fogyatékosat ápolhat nyolc diakonissza. Gyerekek, gondozók betegedtek meg [...]. Már este útnak indultunk [...]. Mi ez a világ? Most látok életemben először ilyet [...]. Már első pillanatban érzem, boldog vagyok. Valami miatt hevesen dobog a szívem. Sejttem, ez az, amire félre vagyok téve [...].”¹²

Két hét kíségetés után Juhász Zsófia tartotta a búcsúáhítatot.

„Mert Isten munkatársai vagyunk: Isten szántóföldje, Isten épülete vagytok” – olvastuk Pál Korinthusi I. levele 3. részéből. Áttüzesedett lélekkel e szavakat ízlelgettem: épület, ház, háztartás – ahogy a görög szöveg mondja. Ha tehát Dunaalmás egy háztartás, Isten háztartása, akkor itthon vagyok – kiáltottam fel.”¹³

Majd így summázza sok évtizedes diakóniai szolgálatát:

„Háztartás, valóban háztartás. Ahol eledelt kell főzni, adni, mosni, mosogatni, malacokat etetni, öntözni a kertet, söpörni az udvart, ami a miénk! Otthon lenni ebben a háztartásban, ez a titka a munkának, a munkásnak, a vezetésnek, a közösségnek, az életnek [...].”¹⁴

Az Isten háztartása kifejezés a nyugati női teológiának is fontos kifejezésévé vált.¹⁵ Ina Praetorius, Svájcban élő teológus *A világ: Isten háztartása* című könyvében egyenesen az „Isten háztartása” kifejezéssel cseréli fel Isten országát.

Az egyházi otthonoknak, miközben zajlanak bennük a mindennapok teendői, mégis transzcendens dimenziójuk van. Emiatt napjainkban is megismétlődhet az a misztérium, hogy az olykor véletlenül bemerészkedők is megélik a „Jutalmam, hogy tehetem”¹⁶ lelkületét. Egyébként az elmúlt rendszerben ezek az intézmények valóságos teológiaelőkészítő műhelyek voltak Magyarországon. Nem

¹² Birinyi-Kothencz Júlia (szerk.): *i. m.* 260–261.

¹³ Uo. 261.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Ld. Juhász Zsófia életpályáját, valamint Praetorius, Ina: *Die Welt: ein Haushalt. Texte zur theologisch-politischen Neuorientierung* Aufsatzsammlung. Matthias-Grünwald-Verlag, Ostfildern 2002, 214.

¹⁶ A Filadelfia Diakonissza Egylet jelmondata. Ld. Haris Szilárd: *Jutalmam, hogy tehetem*. Vám-béri Polgári Társulás, Dunaszerdahely 2016, 15–16.

egy lelkészi karriertörténet kiindulópontjai voltak. Mert az ateizmus időszakában ezekben az otthonokban vált megtapasztalhatóvá a szekuláris evangélizáció ereje, és a pusztán emberbaráti indíttatású segítség nemegyszer teológiai előkészítővé lett a gyanútlan látogató életében. Persze kellett hozzá az odaszánt életű karizmatikus diakóniateológusok, olyan bibliamagyarázók, akik együtt tudták tartani a teóriát és a praxist.

Viszont missziós öngól lehet az, ha az intézményben az önkéntes azzal szembeül, hogy míg ő a szabadidejét feláldozva szolgál, a fizetett alkalmazott egyáltalán nincs a hivatása magaslátán, sőt az istentiszteletet akadályozó módon van jelen: beszélget, telefonon ügyintéző, vagy nem lép közbe a zajongók kiemelésére. Kimondva-kimondatlanul: ez botránkozttató.

Ezért az önkéntesek bevonása, a gyülekezet és az otthon összekapcsolása külön munkaterület az intézeti lelkész számára. Viszont ez jelentheti a nélkülözhetetlen imahátteret is, mert egy-egy ilyen komplex istentiszteleti élmény után az önkéntes szolgáló már pontosan tudja, hogy az intézet spiritualitásának szintjét nem lehet pusztán fizetésemeléssel növelni. Az olykor megfáradt dolgozók számára nélkülözhetetlenek a „lelkes” önkéntesek.

Közösségépítés az elmenőkkel?

„Nincs utálatosabb dolog a közösségnél” – fakadt ki egyszer egy öregotthonlakó. Pedig imádkozó asszony volt, és a Bibliájából is megtanulhatta, hogy Jézus sem volt magánzó.

Tény, hogy az egyházi otthonok lakóinak lelkesége is igen kicserélődött. Ez már nem szegényház, a kétfilléres özvegyasszonyok világa, hanem az időskort megéltéknek a piac törvényei szerint szabályozott elitje, akik olykor irreális követelményeket támasztanak, ahol mindenki személyre szabott törődést akar kikövetelni magának, és az egyenlők között kialakul a még egyenlőbbek kasztja. Ez a réteg, ha kell, olykor hálapénzzel próbál kibújni a gondozási panelekből, és többnyire a másik rovására igyekezik kivételezett helyzetet kiharcolni magának.

Olykor a lelkéssel szemben is elutasítók. De hát még a pszichológus is próbabeszélgetéssel kezdi az esetleges „terápiás” folyamatot, mert nem lehet mindenkihez affinitása. „Kinek a pap, kinek a papné” – mondja erre a régi bölcsesség. Napjainkban azonban a deszakralitásnak olyan szintjeit éljük, amikor kórházi lelkész kolléga már arról is beszámolt, hogy egy páciens a kórteremben azzal válaszolt a köszönésére: „Ha nem megy ki azonnal, nyakon öntöm ezzel a kancsó vízzel!”

Nehéz a bennlakók között közösséget kialakítani, és rossz látni olykor az árván ténfergőket, akik sem a szobatársukkal, sem a személyzettel nem tudnak, és

nem is akarnak kapcsolatot kialakítani. Közhelyszámba megy az is, hogy a fiatalok leginkább csak a saját korosztályukat tűrik meg maguk körül, az idősek viszont gyakran kerülnek, és nehezen viselik egymás társaságát.

Minden egyházi közösségben alapvető a bibliaórák kisközösség. Itt azonban ezzel vért izzadhat a lelkész. Azért is, mert a lelkészt rövid ideig még csak meghallgatják, de hogy egymásra is figyelni tudjanak, és megvalósuljon az egymás hite általi épülés misztériuma, az már a csodák világa. Már a körben ülés is nehéz ügy, s már az is neuralgikus pont lehet, hogy ki ki mellé kerül. De az, hogy Igéről, hitbeli megtapasztalásról megtanuljanak nyolcvan fölött beszélni... E merészséget csak ezzel az Igével lehet lefedni: *Az embereknek lehetetlen, de Istennek nem, mert Istennek minden lehetséges.* (Mk 10,27) Még akkor is, amikor egy idősoththonban a lelkész eme próbálkozására így fakadt ki egy öreg: „Úgy unom már ezt a faggatózást, hát mondja már a tiszteletes, hiszen ő tanulta!” Pedig eljön az az idő, amikor kinek-kinek magának kell számot adnia...

Viszont e sorok írója lelkészi pályafutásának egyik legszebb megnyilvánulását éppen egy demenciába hajló bibliakörösétől kapta, aki elmondta, hogy álmatlan éjszakáin az előzőleg tárgyalt bibliai történet szereplőinek nevét sorolgatja, s az elhangzott énekek szövegeit gyakorolja, hogy a következő alkalmon válaszolni tudjon az ismétlődő kérdésekre. Bárcsak mindenki ilyen hűséggel forgatná szívében a hallott Igéket!

Isten Lelke mindenkit keres: a megrepedt nádszálakat is. Hinnünk kell abban, hogy nikodémusi kérdések is újrafogalmazódhatnak: *Hogyan születetitek az ember, amikor vén? Bemehet anyja méhébe, és megszülethet ismét?* (Jn 3,4)

Miközben ezeket a sorokat írom, előttem van egy végstádiumban lévő román asszony képe, aki erősen törte a magyart, de utolsó heteiben egy vasárnap tolokocsiba erőltette magát, mert halálosan gyengén ugyan, de menni akart istentiszteletre. Enni már nem tudott, de az Igére mindennél jobban szomjazott. (Már jó volt az magyarul is, meg reformátusul is.) Számára valóban ez volt az utolsó alkalom, szinte a temetésére cselekedte. Mekkora felelősség ez a lelkész számára!

Érintőlegesen a közösség témájához tartozik azoknak az ügye is, akik az öregotthonokból távoznak a „minden élők útjára”. Való igaz: noha az elhunytak egy otthonból távoznak, az mégsem a családjuk köre, a saját otthonuk. Talán csak rövid időre, meghalni tette őket át a kórház vagy a rokonok az öregotthonba. Nem alakulhatott ki bennük semmiféle „mi-tudat” az intézménnyel kapcsolatban.

Mégis, akármilyen gyakori esemény is ez, minden otthonnak ki kell dolgoznia erre valamiféle liturgiát – a hátramaradók miatt is, és az elhalálozás napján lehetőleg el kell énekelni legalább az elhunyt kedvenc énekét, és rá emlékezve el kell mondani egy imát, a rákövetkező vasárnap pedig imádságba kell foglalni az elmenőt az istentiszteleten, és erre meg kell hívni a hozzátartozókat is.

Szociális otthonból Isten háztartása

Olyan világban élünk, amikor sorra záródnak be a templomok, viszont egymás után nyílnak meg az öregotthonok. Nem egy közülük építészetileg beletervezett kápolnával. Lehetnének ezek is missziós centrumok, valóságos Isten-műhelyek, hiteles üzenettovábbítók, hegyre épített városok! Csak be kellene kapcsolni őket az egyházi vérkeringésbe! A közegyháznak pedig jobban oda kellene figyelnie rájuk, és nem lenne szabad gettósítani őket. Tény az, hogy öregotthon épületére pénzt még csak meg lehet pályázni, de lelkeséget nem árulnak hozzá a szupermarketek. A „lelki házzá” épülés tervrajza pedig valahol megvan, csak ki kell nyitni a Bibliát, és bele kell olvasni a diakónia történetébe. És persze kellene ihletett lelkiház-újratervezők, teológiai munícióval rendelkező programfrissítők.

Ez az esszébe hajló tanulmány azért is íródott, hogy az egyházi otthonok ne csupaszodjanak le gazdasági kérdéssé, ahol a kőkemény számok dominálnak, vagy szociális és egészségügyi rendelethalmaz teljesítésére, hanem hogy megelevenedjék a diakónia szakrális dimenziója is, a radikális Krisztus-történet, és ez hitelesen újra a teológia beszédterébe kerülhessen. Hiszen valójában minden segítőfoglalkozásnak része a szakralitás, csak legyen a közelben egy magyarázó, aki ezt feltárja. Vagyis mindez nyelvi kérdés is. A szakralitás nyelvének és jelentésének újratartása pedig az emberszolgálatban papi feladat.

Felhasznált irodalom

- Albom, Mitch: *Keddi beszélgetések életről és halálról*. Ford. Sárközy Elga, Babits Péter. Animus, Budapest 2019.
- Bagdy Emőke: Határmezsgyén. A halál és a gyász. In: Jelenits István – Tomcsányi Teodóra (szerk.): *Tanulmányok a vallás és a lélektan határterületeiről*. Lelki jelenségek és zavarok I. Római Katolikus Szeretetszolgálat Ifjúság- és Családsegítő Csoportja – Szeged-Csanádi Püspökség, Budapest 1988, 202–227.
- Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Societas et Ecclesia 3. Ethnica, Debrecen 1995.
- Balog Zoltán – Sauter, Gerhard (szerk.): *Mitarbeiter des Zeitgeistes? Die Auseinandersetzung über die Zeitgemäßheit als Kriterium kirchlichen Handelns und die Kriterien zur theologischen Urteilsbildung*. Beiträge zur Theologischen Urteilsbildung, 3. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt/M. 1997.
- Birinyi-Kothencz Júlia (szerk.): *Juhász Zsófia élete és diakóniai munkássága*. Budapest, Kálvin Kiadó 2016, 260–261.
- Einrichtungen. In: *Altenhilfe. evang.stadtmission HD* <https://www.altenhilfe-stadtmission.de/Einrichtungen/philippus.php> (2020. júl. 11.)

Farkas József: *Pneumatoszféra. A segítségre kész szellemi világ. Nyolc evangélizáció, mely a Gyulai Pál utcai imateremben 1971 őszén hangzott el.* Somhegyi Kiadó és Nyomda Kft., Velence 2004.

Haris Szilárd: *Jutalmam, hogy tebetem.* Vámbéri Polgári Társulás, Dunaszerdahely 2016.

Kultsár György: *Az halálra való készületről rövid tanóság. (Alsólvindva 1573.)* Ráday Gyűjtemény, Budapest 1990.

Polcz Alaine: *Gyászban lenni.* Pont Kiadó, Budapest 2000.

Polcz Alaine: *Ideje a meghalásnak. Tanulmányok.* Pont Kiadó, Budapest 1998.

Preatorius, Ina: *Die Welt: ein Haushalt. Texte zur theologisch-politischen Neuorientierung Aufsatzsammlung.* Matthias-Grünewald-Verlag, Ostfildern 2002.

Református Egyházi Énekeskönyv a Kolozsvári Református Egyházkerület használatára. Kizárólagosan kötelező használatra megállapított kiadás. Az Erdélyi Református Egyházkerület 7160/1923 számú hivatalos kiadványa. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár 1923.

Vörös Éva: *Kötényes teológia. Esszék tanulmányok.* Exit Kiadó, Kolozsvár 2016.

* * *

In a world of broken traditions where deaconesses are no longer existent, the culture of nursing has changed: it has become devoid of sacredness. Could church nursing homes find a way to revive any of the lost tradition? Could the teaching of Christo-centric diaconia be applied to the practice of nursing homes today, or is it merely an area for theological research? Focusing on everyday life in nursing homes, this study carefully considers the challenges of pastoral work, e.g., holding worship services for those suffering from dementia, and attempts to find a way for nursing homes to become God’s workshops and God’s households.

Keywords: Christocentric diaconia, institutional pastor, God’s household.